

„...Viennae excudi fecimus”

Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadói tevékenysége
és a katolikus megújulás

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

Abstract

Miklós Oláh (1493–1568), humanist archbishop of Esztergom, was a precursor of the renewal of the Catholic Church in Hungary during the Protestant Reformation. As the primate of the country, he launched several reform projects: he reformed the education system both in elementary and higher levels; he established the first seminary for priestly formation; he invited Jesuit missionaries to Hungary; he started canonical visitations in his territory and he convoked several diocesan synods. Although the public promulgation of the doctrine of the Council of Trent was prohibited in Hungary by Emperor Ferdinand, Oláh was eager to communicate the Tridentine declarations by his own means. He was aware of the lack of liturgical books and up-to-date theological literature in pastoral practice, therefore he had at least five books printed by the press of Raphael Hofhalter and the Viennese Jesuits, one of which in two editions. This paper gives a detailed analysis of the content and the historical background of these prints.

Keywords: *Nicolaus Olahus, renewal of the Catholic Church, Protestant Reformation, apologetics, Catholic press, diocesan synod*

Kulcsszavak: *Oláh Miklós, katolikus megújulás, reformáció, hitvédelem, katolikus könyvnyomtatás, egyházmegyei zsinat*

SZOLIVA GÁBRIEL ferences szerzetes, egyházzénész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei és az Eötvös Loránd Tudományegyetem liturgiátörténeti kutatócsoportjainak tagja, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola volt hallgatója és jelenlegi óraadó tanára; gabriel@ofm.hu

BEVEZETÉS

Joggal tartja a történettudomány Pázmány Péter esztergomi érseket a reformációt követő magyar katolikus megújulás kulcsfontosságú XVII. századi alakjának. A jezsuita főpap reformtevékenységének főbb pontjai a széles körben elvégzett egyházlátogatások, az egyházmegyei zsinatok, az oktatás megújítása és a jezsuiták támogatása, a liturgikus cselekmények végzésének szabályozása, a könyvkiadás, valamint a papképzés új formájának bevezetése voltak. Pázmány programja azonban nem előzmények nélküli. A katolikus megújulást vizsgáló egyháztörténeti kutatás felszínre hozta, hogy Pázmány egyik elődje, *Oláh Miklós*¹ (1493–1568) már a XVI. század közepén érintette ugyanezeket a területeket, azaz a két érsek a megoldandó problémákat azonosan határozta meg, sőt a megoldási kísérletek terén, lelkipásztori gyakorlatukban is számos párhuzam mutatható ki. Pázmány lehetőségei – a XVII. századra bekövetkező társadalmi és politikai változások, a *Tridentinum* előrehaladottabb recepciója, az egyházi értelmiség itthoni megerősödése és számos más ok nyomán – jóval szélesebbek voltak, emiatt fáradozásait siker koronázta. Ezzel szemben Oláh tevékenysége, bár nem kisebb jelentőségű, történelmi helyzetéből adódóan jobbra árnyékban maradt.

A jelen tanulmánnyal az „előfutár” érsek, Oláh Miklós munkásságához szeretnénk további adalékokat szolgáltatni. Előbb nagy vonalakban áttekintjük érsekségének főbb eseményeit, majd részletesen tárgyaljuk teológiai iránymutatását és egyházkormányzati elveit, ahogy azok az általa kiadott könyvekben megjelennek. Azért választjuk e megközelítési módot, mert a reformáció mozgalmával folytatott polémiában nagy jelentőséget kapott a könyvnyomtatás, és ezt Oláh időben felismerte. A megrendelésére készült, a korabeli egyházi és

---

¹ Oláh Miklós életével foglalkozó alapvető irodalom: BEKE MARGIT: Oláh Miklós esztergomi érseksége, in Mózes Huba (szerk.): *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából*, Szent István Társulat, Budapest, 1994, 7–12; KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok. 1100–1900*, Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan, Esztergom, 1900, 132–134; MERÉNYI LAJOS: Oláh Miklós végrendelete, *Történelmi Tár* 19 (1896/1) 136–159; R. VÁRKONYI ÁGNES: Oláh VI. Miklós, in Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek. 1001–2003*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 256–261; SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*, Szent István Társulat, Budapest, 1984, 241–253; SZEMES JÓZSEF: *Oláh Miklós*, szerzői kiadás, Esztergom, 1936; TONK SÁNDOR: Oláh Miklós emlékezete, in Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*, 4. kötet, Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest – Kolozsvár, 2002, 253–255.

civil társadalom szélesebb rétegeit is megszólító nyomdai munkák szisztematikus feltárása gondolkozásmódjának mélyebb összefüggéseit ígéri.

I. A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ A MEGÚJULÁS ÚTJÁN

Miután Oláh Miklós 1553-ban elfoglalta az érseki széket, az esztergomi egyházmegye és a magyar egyház életének kérdései teljes súlyukkal vállára nehezedtek. A hitújító mozgalmak megjelenése és fokozatos térnyerése elodáztatlan kérdéseket intézett az ország elsőszámú lelkipásztorához, figyelmét a társadalomban és az egyházban megbújó, régóta meglévő rendezetlenségekre, esetenként akuttá vált bajokra irányította. Kérdéssé váltak ugyanis az egyházi javadalmak kezelésének elvei és az azokhoz kötődő felelősség, a papi és főpapi szerepkör mibenléte, a szenteléssel bíró lelkipásztorok elsődleges kötelességei, a szentségek (különösen az Eucharisztia) értelmezése, kiszolgáltatásuk módja. Újra körvonalazandó volt a katolikus papi lelkiség és a hozzá tartozó, spirituális fejlődést segítő „eszköztár”. Magyarázatra szorult – minthogy erőteljesen megkérdőjeleződött – a papi nőtlenség és a szerzetesség értelme, az egyházi hagyomány mibenléte, a Szentírás hiteles értelmezése. A hívek vallási képzetlensége és befolyásolhatósága kétségessé tette a közoktatás, a hitoktatás, a hitre nevelés és a papképzés gyakorlatát. A magyar katolikus egyház a protestáns prédikátorokkal összehasonlítva hátrányban volt a könyvnyomtatásban rejlő lehetőségek kiaknázásában is.

Oláh ugyanakkor nem volt egyedül: e problémák – esetleg eltérő súllyal – Európa minden országában jelentkeztek. Segítették őt többek között európai útjai során szerzett ismeretségei, az egyes uralkodói udvarokkal és főpapi körökkel ápolts kapcsolatai, valamint a trienti egyetemes zsinattól (1545–1563) kapott egységes iránymutatás. Érseki működésének legfontosabb eseményeit hozzávetőleges kronológiai rendben az alábbiakban összegezhethetjük:²

- új káptalani iskola alapítása Nagyszombatban (1554), amely későbbi státutumaival a szemináriumi papképzés előfutárának bizonyult,³

---

² A téma legavatottabb történész kutatója, Fazekas István átfogó tanulmánya minden téren kiindulópontot jelent Oláh reformtevékenységeinek további tanulmányozásához: FAZEKAS ISTVÁN: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között, *Történelmi szemle* 45 (2003/1–2) 139–154.

³ FRANKL [FRAKNÓI] VILMOS: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Athenaeum, Budapest, 1873; IPOLYI ARNOLD (közr.): *Oláh Miklós esztergomi érsek és kir. helytartó levelezése*, k. n., Budapest, 1875; BÉKEFI REMIG: Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete,

- a káptalani javadalmak tulajdonjogának rendezése, a javadalmazottak jogállásának és kötelességeinek tisztázása; az egyházmegyei reformok anyagi fedezetének megteremtése,⁴
- egyházlátogatások megszervezése (1559–1562),⁵
- egyházmegyei zsinatok (1558, 1560, 1562, 1564, 1566),⁶
- tartományi zsinat Nagyszombatban (1561),
- a trienti zsinat határozatainak kihirdetésére tett kísérlet (1564),⁷
- jezsuiták letelepítése Magyarországon (1561–1567),⁸
- papi szeminárium alapítása a trienti zsinat határozatainak megfelelően (1566),⁹
- könyvkiadás (teológiai és liturgikus szakkönyvek megjelentetése),
- tehetséges fiatal egyháziak tanulmányainak támogatása.

A tényeket számba véve egy ambiciózus főpap mélyszéles erőfeszítései rajzolódhatnak ki, sikerben és kudarcban egyaránt bővelkedő tizenöt év. Értékelhetjük Oláh személyes útját is, amelyet hívő emberként, papként, majd püspökként járt be. Az udvarban felnőtt, majd humanista műveltséget szerzett klerikus a XVI. századi Magyarországon – kevés kivételtől eltekintve – általában híján volt a lelkipásztori tapasztalatoknak. Oláh nem különbözött ebben kortársaiktól. Püspökként is hosszú ideig más irányú, főként politikai tevékenységet folytatott. Magyarázható ez többféleképpen – a kormányzatban játszott különleges szerepével, a törökveszély sürgető körülményeivel, a hódoltsági területek és Erdély különállása okozta belső problémákkal –, de kétségtelen, hogy

---

Századok 30 (1897/10) 881–902; MÉSZÁROS ISTVÁN: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Humanizmus és reformáció, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

⁴ FAZEKAS ISTVÁN: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568), in G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 343–360

⁵ TOMISA ILONA (szerk.): *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16–17. század*, Millenniumi magyar történelem. Források, Osiris, Budapest, 2002.

⁶ BREZNYIK JÁNOS: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és liceum története*, 1. kötet, Joerges Ágost özvegyénél, Selmecbánya, 1883, 129–134.

⁷ FAZEKAS ISTVÁN: Kísérlet a trentói zsinat kihirdetésére Magyarországon 1564-ben, in Tusor Péter (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, k. n., Budapest, 1998, 154–164.

⁸ MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar jezsuiták a XVI. században*, Szent István Társulat, Budapest, 1931; PÉTERI JÁNOS: *Az első jezsuiták Magyarországon. 1561–1567*, k. n., Róma, 1963.

⁹ FAZEKAS ISTVÁN: Az esztergomi Szent István szeminárium alapítása (1566) és működésének kezdetei, in Harmai Gábor et al. (szerk.): *„Sapientia aedificavit sibi domum”. Papképzés Esztergom városában*, Érseki Papnevelő Intézet és Érseki Levéltár, Esztergom, 2006, 20–25.

emiatt sokáig nem tartózkodott egyházmegyéjében, nem végezte személyesen a javadalmához kötődő lelkipásztori feladatokat. Világi megbízatását, a király iránt elkötelezettségét, a politikai ügybuzgalmat fontosabbnak értékelte. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy ne foglalkoztatta volna már korán az egyház jövője. Brüsszeli tartózkodása alatt – ahová a mohácsi csatavesztést követően Habsburg Mária királyné hivatalnoki kíséretének tagjaként érkezett – felismerte a reformáció irányzataiban rejlő vallási és társadalmi ellentmondásokat, a könyvtörténeti kutatás pedig kimutatta, hogy teológiai érdeklődése ekkor fordult a hitvédelem felé.¹⁰ Várva várt hazatérése után zágrábi püspöki kinevezése nem késett túl soká. Diplomáciai érzékét később egri püspökként, majd esztergomi érsekként is kamatoztatta: Ferdinánd király tiltása miatt például 1564-ben nem hirdethette ki hivatalosan a trienti zsinat kánonjait – amelyek saját reformjait az egész egyház és a pápa tekintélyével is megerősíthették volna –, intézkedései nyomán a gyakorlatban mégis elindult a magyar katolikus egyház életében az egyetemes tanítást követő, nagyon kedvező változás.

2. OLÁH MIKLÓS HUMANISTA MÚLTJA ÉS MAGÁNKÖNYVTÁRA

Oláh már említett brüsszeli életszakaszában (1531–1542) Mária királyné latin titkára volt. E nem túl időigényes megbízatást ellátva módjában állt a korabeli humanista körökkel való mélyebb ismeretség kiépítése. Az udvar tudniillik nemcsak politikai és diplomáciai, hanem irodalmi és művészeti központként is működött. Erre az időszakra tehető a klasszikus műveltség emblematikus alakjával, Rotterdami Erasmusszal való levélbarátsága. Saját kezűleg összeállított leveleskönyve¹¹ élénken bizonyítja a kettejük közötti gyakori levélváltás

---

¹⁰ BODA MIKLÓS: A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában, *Magyar Könyvszemle* 91 (1975/1) 59–61. Pighius *Hierarchia ecclesiastica*-ját Oláh Miklós Mária királynétól kapta brüsszeli tartózkodása végén.

¹¹ Oláh leveleskönyve, amelyet Cicero nyomán *Epistolae familiares*-nek, baráti leveleknek nevezett el, az utolsó ilyen típusú reneszánsz gyűjtemény a magyar történelemben. Életének e fontos időszakát öleli fel, 1527 és 1538 között írt levelek szerepelnek benne. A leveleskönyv eredeti szövegét kiadva lásd IPOLYI ARNOLD (közr.): *Oláh Miklós esztergomi érsek és kir. helytartó levelezése*, k. n., Budapest, 1875. Magyar nyelvű válogatást közöl belőlük V. KOVÁCS SÁNDOR (közr.): *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század*, Gondolat, Budapest, 1971. Jelenleg Szilágyi Emőke Rita dolgozik a leveleskönyv és az 1538 utáni levelek tudományos igényű feldolgozásán. Lásd SZILÁGYI EMŐKE RITA: Oláh Miklós mint szerkesztő. Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az *Epistolae familiares*-ben, in Jankovics József et al. (szerk.): *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, reciti, Budapest, 2015,

szárnyaló szellemi színvonalát. Oláh e barátság ébresztette ambíciók nyomán tovább tökéletesítette ógörög tudását. Az írásos társalgásba beleszótta filológiai tárgyú kérdéseit, és egy Erasmus ajánlotta tanártól rendszeresen görögórát vett. Költészettel és történetírással egyaránt foglalkozott, ekkor készültek el a *Hungária* (1536), valamint a hun–magyar rokonság témáját taglaló *Athila* (1537) című monográfiái.¹² Erasmus dicsfényétől beragyogva, törekvő személyiségének és társadalmi pozíciójának köszönhetően fokozatosan ő maga is ismert mecénássá vált.

Humanista műveltségéből természetesen következett a könyv szeretete. Élete végéig gyarapította és kitartóan olvasta gazdag könyvtárának köteteit. Németalföldön tapasztalhatta, hogy a reformáció tanainak ismertségét, a hitújító mozgalmakhoz csatlakozó értelmiség vallási gondolkodását mennyire meghatározzák a nyomtatásban megjelentetett vitairatok, kisebb-nagyobb terjedelmű vallási munkák és az új énekeskönyvek. A nyomtatott könyv hitvédelmi jelentősége – illetve a megfelelő könyvek égető hiánya – talán soha nem volt olyan nagy az egyház életében, mint épp a XVI. század közepén. Oláh napjainkig fennmaradt könyvei között szép számban találunk katolikus tanítást védelmező irodalmat.¹³

81–86. A témához lásd még SCHLEICHER PÁL: *Oláh Miklós és Erasmus*, Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Latin Filológiai Intézete, Budapest, 1941.

¹² A monográfiák legfontosabb kiadásai: NICOLAUS OLAH: *Hungaria – Athila*, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Saeculum XVI, ed. Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938; OLÁH MIKLÓS: *Hungária – Athila*, Millenniumi magyar történelem. Források, Osiris, Budapest, 2000 (ford. és jegyzetekkel ellátta Németh Béla és Kulcsár Péter).

¹³ Szelestei Nagy László az Oláh-hagyatékban fennmaradt könyvek közül a hitvédő irodalomhoz sorolja az alábbiakat: „Georgius Cassander (†1566) *Liturgicá*-ja, Michael Heldingus prédikációi, Wilhelmus Lindanus (†1588) kortárs eretnkségekkel foglalkozó *Tabulae*-ja, Fridericus Nausea (†1552) Ferdinánd gyóntatója, bécsi püspök művei, a tridenti zsinat szellemi előkészítésében szerepet játszó Albertus Pighius (†1542) *Hierarchia ecclesiasticá*-ja és *Apologiá*-ja, az V. Károlyt gyóntató, majd oxfordi professzor Petrus Soto (†1563) *Assertió*-ja és a katolikus egyházba visszatért német Fridericus Staphylus *Epitomé*-je.” Ez utóbbi művel kapcsolatban megjegyzi, hogy Derecskei János kanonok Oláh tanácsára valószínűleg e kötetet küldte el protestáns prédikátorok számára okulásul. Lásd SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ: Oláh Miklós könyvtáráról, in Mózes Huba (szerk.): *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából*, Szent István Társulat, Budapest, 1994, 54. Pighius *Hierarchia ecclesiasticá*-járól lásd még: BODA MIKLÓS: i. m. Oláh Miklós egykori könyveinek újabb jegyzékén jelenleg Zvara Edina és Monok István dolgozik.

A gazdag magánkönyvtárát, amelyet Oláh Miklós hosszú élete során gyűjtött, végrendeletében nagylelkűen szétosztotta. A bécsi házában tartott kötetekből előbb Liszthy János és fia válogathatott, a Nagyszombatban őrzöttekből pedig Telegdi Miklós és Desith Miklós, a maradék pedig mindkét helyről a nagyszombati szegény diákoké lett.¹⁴ Külön rendelkezett az általa nyomtatott, teológiai tárgyú könyvek sorsáról: arra kérte Nagyváthy Ferencet, hogy a fellelhető példányokat a szegény vagy még tanulmányokat folytató papoknak juttassa el.¹⁵

3. KÖNYVNYOMTATÁS A TEOLÓGIAI MŰVELŐDÉS ÉS A LELKI ÉLET SZOLGÁLATÁBAN

A belső válsággal küzdő magyarországi papság Oláh érseki beiktatásának idején lelkipásztori szolgálatait tekintve is rendkívül nehéz helyzetben volt. A nyilvános istentiszteletek tartása számos templomban leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Egyrészt a lelkipásztoroknak nem voltak megfelelő szertartáskönyveik a korábbiak megsemmisülése vagy elhasználódása miatt, másrészt a reformáció térnyerése nyomán – a zsinati jegyzőkönyvek és az egyházlátogatások gyakran beszámolnak róla – terjedőben volt a népnyelv önhatalmú használata. A török hódítások miatt évtizedeken át nem nyomtattak hivatalos liturgikus könyvet magyarországi megrendelésre, és hasonlóképpen hiányzott a papok kezéből a korszerű teológiai irodalom. Oláh felismerte az égető hiányt, és igyekezett azt szellemi és anyagi áldozatot nem kímélve a lehető legszélesebb körben enyhíteni. A bécsi jezsuiták és a szintén bécsi Raphael Hofhalter nyomdája kulcsszerepet játszott mindebben: az érsek tőlük rendelte meg a könyveket. A kérésére készült első nyomtatványok között liturgikus könyveket, teológiai háttéroidalmat és zsinati konstitúciókat találunk.

Oláh Miklós nemcsak az apologetikus irodalom gyűjtésével, hanem a liturgikus könyvek terén is jó példát mutatott: könyvtárából nyolc komoly értékű szerkesztett művet ismerünk, de ennél bizonyosan többel rendelkezett. Az ismertek között legnagyobb jelentőségű az ún. *Bakócz-graduále*, amelyet Bakócz Tamás érsek megrendelésére kezdtek el másolni, és az esztergomi miseliturgia énekei-

---

¹⁴ MERÉNYI LAJOS: i. m., 156–157.

¹⁵ „Libri per me impressi, tam scilicet Breviaria, quam alia, quae Franciscus Naghwáthi scit ubi sint, omnes distribuantur pauperibus sacerdotibus et aliis studiosis ac Ecclesiis inopibus, qui tales non habent.” Lásd uo. 156.

nek utolsó nagy összefoglalása. A nagy értékű, gazdagon illuminált kódexpárt Oláh Miklós tovább díszítette, 1555-ben pedig székesegyházának adományozta.¹⁶ Említésre méltó ugyanakkor egy 1523-as nyomtatott *Psalterium Strigoniense* kötet, amely hajdan az érsek tulajdonában volt, ma pedig – kottás himnáriuma révén – a középkori esztergomi zsolozsmadallamok egyik alapvető forrásának tekinthető.¹⁷

Az alábbiakban kronológiai rendben mutatjuk be az Oláh érsek által nyomtatott könyveket:

a) *Breviarium Strigoniense* (1558)

Oláh Miklós lelkiségét, a papi élet alapjairól vallott nézeteit beszédesen jellemzi, hogy első egyházmegyei zsinata idején (Znióváralja, 1558) már folytak az esztergomi zsolozsmáskönyv, a *Breviarium Strigoniense* új kiadásának munkálatai Hofhalter bécsi nyomdájában.¹⁸ Papjait tehát még azt megelőzően akarta ellátni breviáriummal, hogy kezükbe adta volna a lelkipásztori szolgálat során használt rituále és a katekizmus hivatalos példányait. A belső élet megújítása előbbre valónak látszott a pasztoráció feladatainak maradéktalan elvégzésénél. A *Breviarium Strigoniense* kiadása egyébként méltán volt sürgető, hiszen esztergomi zsolozsmáskönyv a mohácsi vész óta nem jelent meg, a török dúlás pedig számos példányt (kódexeket és korábbi nyomtatványokat egyaránt) megsemmisített.

A kétkötetes breviárium nyomdai előkészítése komoly felkészültséggel, a szövegek körültekintő gondozásával történt: egyrészt az esztergomi liturgikus úzus hiteles forrásait használták fel hozzá, többek között az 1484-ben Nürnbergben Mátyás király parancsára nyomtatott *Breviarium Strigoniense*-t,¹⁹

---

¹⁶ Zenei tartalmát modern átírásban és terjedelmes bevezető tanulmánnyal kiadta SZENDREI JANKA (közr.): *Graduale Strigoniense s. XV/XVI*, Musicalia Danubiana 12., MTA Zenetudományi Intézete, Budapest, 1993.

¹⁷ Színes faksimile kiadása: SZOLIVA GÁBRIEL OFM (közr.): *Psalterium Strigoniense Venetis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalterium Nicolai Olahi)*, Musicalia Danubiana 25., Bavarica et Hungarica 2., MTA–BTK Zenetudományi Intézete, Budapest, 2015. Vö. RMK III. 259.

¹⁸ A znióváraljai zsinat 5. artikulusa: „Horas Canonicas de iure canonum, unusquisque teneatur discere corde attento, iuxta cursum et breviarium Ecclesiae nostrae Strigoniensis, *quod nunc propter paucitatem horum Viennae excudi fecimus.*” Lásd BREZNYIK JÁNOS: i. m., 130, kiemelés tőlem.

¹⁹ RMK III. 9, ill. Pótlások V. 1.

másrészt egy humanista beállítottságú, filológiai problémákra érzékeny korrektor a teljes szöveget átnézte és gondozta. E munka a liturgikus szövegek besorozását, azok szövegváltozatát csak nagyon kis mértékben érintette, azaz Oláh Miklós breviáriumának szerkezete lényegében megegyezik a legkorábbi ismert esztergomi rítusú breviáriumával. Az első kötetben a naptár és a mutatók után található a pszaltérium és az időszakai rész (*temporale*) teljes anyaga a templomszentelés zsolozsmájával, míg a szentekről szóló és az egyéb, dátumhoz kötött ünnepek (*sanctorale*) a második kötetet foglalják el.²⁰ E kiadás tette közzé utoljára a középkori magyar zsolozsmahagyomány esztergomi változatának szöveganyagát, hiszen 1568-ban megjelent a trienti zsinat által előírt új *Breviarium Romanum*, amelyet Pázmány érsek 1630-ban tartott nagyszombati zsinata a magyar katolikus egyházra nézve kötelező érvényűnek fogadott el.

A nyomtatványt magyar történeti forrássá avatja, hogy az első kötet címdala után egy rövid, krónikaszerű összefoglalót tartalmaz a magyar történelem egyes fontos eseményeiről Hunyadi Mátyás magyar királlyá koronázásától (1464. március 29.) Habsburg Ferdinánd német–római császárrá koronázásáig (1558. március 14.).²¹ Minthogy a szövegben bőségesen szerepelnek Oláh Miklós életére vonatkozó adatok, és ismert az érsek mély tisztelete a humanista Mátyás király iránt, vélhetően közvetlenül tőle származik a szöveg.

b) Johann Faber OP: Missa evangelica quid sit (1558)

Johann Faber augsburgi prédikátor, domonkos teológus *Missa evangelica quid sit* című munkáját Oláh Miklós a katolikus hitvédelem kiemelkedő alkotásának tartotta, ezért úgy döntött, hogy papjai számára hozzáférhetővé teszi.²² Az 1558-ban Bécsben megjelent könyv nyomdája Raphael Hofhalter volt.

---

²⁰ A nyomtatvány digitálisan elérhető (München, Bayerische Staatsbibliothek, Liturg. 161): <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10185964.html> (1. kötet), <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10185965.html> (2. kötet) [2015. 09. 22.].

²¹ A krónikát (*Suae aetatis chronicon*) tartalmazó részt Bél Mátyás megjelentette. Lásd MATTHIAS BÉL: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella*, Typ. Johann Paul Royer, Posonii, 1735, 38–41.

²² A nyomtatvány egy példánya (München, Bayerische Staatsbibliothek, Pl. 2324 d) digitálisan elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10189215_00003.html [2015. 09. 22.]. Szemes József említi az érsekkel kapcsolatban Faber egy másik, az eretnekek „gyümölcseiről” szóló írását is (*Fructus quibus dignoscuntur haeretici*), lásd SZEMES JÓZSEF: i. m., 47.

Oláh az előszóban köszönti az olvasókat („Pio Lectori salutem in Domino”) és buzdít a mű gyakori forgatására.²³

Az öt nagyobb fejezetre tagolódó mű alapos háttéroidalom a mise teológiájához. Címével összhangban a Szentírás tanúságára és az egyházatyák munkáira támaszkodik, ami a hitvédelem korabeli követelményeinek a leginkább megfelelt. Faber az első fejezetben a mise alapvető értelmezését adja (Krisztus valóságos jelenléte az Oltáriszentségben, a *transsubstantiatio* fogalma a teológiatörténetben, a víz és a bor elegyítésének jelentősége, a színek külső változatlansága konszekráció után), a másodikban áttér a szentmise áldozatjellegének bizonyítására (a felajánlás mozzanata, Krisztus halálának hármasság értelme és papságának bizonyítékai). A harmadik fejezetben az egy szín alatti áldozás helyességének részletes teológiai alátámasztása olvasható a kérdéses evangéliumi helyek értelmének tisztázásával, a negyedikben pedig a miseliturgia egyes mozzanatait veszi sorra. Ez utóbbi rész jelentősen meghaladja a középkori allegorikus misemagyarázatok gondolatvilágát, elsősorban az egyes mozzanatok, illetve állandósult liturgikus szövegek biblikus és patrisztikus háttérével foglalkozik, az allegóriák a háttérben maradnak. A hivatkozásokat a szerző a margón jegyzi meg. Az ötödik fejezetben a „miseostorozók” (*missaemastiges*), a katolikus szentmise teológiai alapjait kritizálók legfontosabb tételeit cáfolja a könyv első felében bemutatott érvekkel.

*c) Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita
– a nagyszombati zsinat nyomtatott határozatai (1560)*

Az 1558-as znióváraljai zsinatot követő években elvégzett egyházlátogatások friss képet rajzoltak Oláh érseknek az egyes esperesi kerületek helyzetéről. A vizitációkon felül négy alkalommal hívtak össze további egyházmegyei zsinatot (1560, 1562, 1564, 1566). A legnagyobb hatású az 1560-as nagyszombati zsinat volt; ennek határozatai olyannyira alapvetőnek bizonyultak, hogy szerkesztett (és képzett teológusok által kibővített) formában még ugyanebben az évben kinyomtatták Bécsben, Raphael Hofhalter műhelyében.²⁴

---

²³ Közvetlenül a címlap után szerepel a kötetben Hans Sebald Lautensack Oláh Miklóst ábrázoló rézmetszete, amely az érsek legrégibb hiteles arcképe. Lásd RÓZSA GYÖRGY: Oláh Miklós legrégibb arcképe, *Magyar Könyvszemle* 76 (1960/4) 433–438. Az arckép a hozzá tartozó latin versekkel megtalálható az 1558-as *Breviarium Strigoniense* nyomtatványban is.

²⁴ FAZEKAS ISTVÁN: Oláh Miklós reformtörekvései, i. m., 149.

A nyomtatott zsinati konstitúciók rövidített címe *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita*, azaz sokkal inkább a katolikus hit összefoglalója, mintsem az egyházmegyei zsinatoktól megszokott gyakorlatias jogi szöveg. A teljes címből²⁵ kiderül, hogy főbb fejezetei többek között a szentségekről, a hit és a cselekedetek viszonyáról, az egyházzal, a megigazulásról szólnak, forrásai között pedig mindenekelőtt a Szentírást, az apostoli hagyományt és a szent atyákat találjuk. Lényegében tehát egy rendszeres hitelemzés közreadásáról van szó. Az egyes témakörök végén (főképp a szentségek esetében) gyakorlati tanácsok is találhatóak, vélhetően ezek jelenthették szoros értelemben a zsinati tárgyalások anyagát, míg a teológiai megalapozás utólagos szerkesztési munka eredménye.

Fazekas István szerint ismeretlenek a szövegrészletek tényleges szerzői, csupán a kész mű Juan de Vitoria nevű jezsuita lektorát említi.²⁶ A főszöveg mellett, lapszélen számos hivatkozás található, amelyek nagy része szentírási, illetve patrisztikus, de szerepel néhány későbbi szerző és mű is: Johann Faber a mise teológiájáról írt, fentebb említett könyve, Martinus Peresius Ayala munkája és Stanisław Hosius alapműve, a *Confessio fidei catholicae*.²⁷ Szemes József úgy tudja, hogy Oláh a trienti zsinat első két ülészakának eredményeit is belefoglaltatta a gyűjteménybe,²⁸ amit a szöveg vizsgálata számos esetben megerősít.

²⁵ *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita de Sacramentis, Fide et operibus, de Ecclesia, Iustificazione, ac aliis: a Reverendissimo D. D. Nicolao Olaho, Archiepiscopo Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Primate Hungariae et Legato nato etc. ex purissimis sacrae scripturae, traditionum Apostolicarum, Canonum, ac Sanctorum Patrum fontibus derivata, et in Synodo sua Dioecesana Tirnaviae proposita, ac breviter explicata. Anno MDLX, Viennae, Austriae in aedibus Collegii Caesaris Societatis Iesu. Excudebat Raphael Hoffhalter. Anno 1560.* A nyomtatvány egy példányának (München, Bayerische Staatsbibliothek, 4Dogm. 417) digitális változata elérhető az alábbi címen: http://daten.digital-sammlungen.de/-db/0002/bsb00021327/image_1 [2015. 09. 22.]. Vö. RMK III. 473. A zsinati konstitúció szövegét teljes terjedelmében közli CAROLUS PÉTERFFY: *Sacra Consilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae*, Pars 2, Typ. Royer., Posonii, 1742, 45–129.

²⁶ Juan de Vitoria spanyol nemzetiségű jezsuita a zsinat idején a bécsi kollégium rektora volt, és ebben az időben Oláh vele tárgyalt a rend magyarországi letelepítéséről.

²⁷ FAZEKAS ISTVÁN: Oláh Miklós reformtörekvései, i. m., 142, 149. Stanisław Hosius, a lengyel egyház bíborosa Oláhéhoz nagyon hasonló történelmi helyzetben szerkesztette egybe hitvédelmi művét, ezért a magyar érsek számára hasznos forrásnak bizonyult. Egymást követő években többször kiadásra került a XVI. század közepén. Hosius már 1549-ben találkozott Oláh Miklóssal Prágában, 1560–61 között pedig pápai nunciusként Bécsben élt, így kapcsolattartásuk még könnyebb lehetett.

²⁸ SZEMES JÓZSEF: i. m., 50–51.

Oláh a kötet bevezetőjében atyai szavakkal szólítja meg a könyv címzettjeit, a klérus különböző rangú tagjait és minden embert az egyházmegyéjében és joghatósága alatt („cuncto etiam clero et populo in dioecesi et iurisdictione nostra”).²⁹ Bibliai példákon keresztül vázolja, hogy a tévtanítás veszélyével az egyháznak kezdettől szembe kellett nézni,³⁰ és korának nehézségeit, a protestáns tanítással való polémiát ehhez hasonlítja. A csorbítatlan („ortodox”) hit letéteményesének a katolikus egyházat nevezi: ez az a közösség, amelyen a pokol kapui nem vehetnek erőt.³¹ Nyomatékosan kéri, hogy a könyvben ismertetett igazságokat mindenki engedelmesen fogadja el („mandamus vobis, ut ea omni cum obedientia accipiatis”), tartsa meg, és ezek fényében cselekedjen.³² Atyai szeretettel felajánlja, hogy ha bárkiben kételyek merülnek fel a leírt tanítás kapcsán, és az illető felkeresi, örömmel segít azok szétosztatásában. Viszont szigorúan megtiltja, hogy valaki kérdéseivel a protestánsokhoz forduljon tanácsért.

A munka összesen 37 fejezetre tagolódik. Az első fejezet témája a hit (*De fide*), amelyet a keresztény élet alapjává kell tenni („fides sit vitae Christianae fundamentum”).³³ A folyószöveget egy idézetgyűjtemény szakítja meg (egy Cipriántól származó mondat és további szentírási helyek) egy külön beillesztett lapon, mindegyik sor a hit és annak hirdetője iránti engedmesség szükségességét támasztja alá. A fejezet végén az egyetemes zsinatok és a pápai tekintély mint a keresztény hitmagyarázat elsődleges forrása, valamint az egyes hitvallások (az apostoli, a Szent Atanáz-féle és a niceai) kerülnek megemlézésre.

Ezután egy szentségtani rész következik általános bevezetővel (*De sacramentis*). Szent Ágostonra hivatkozva vázolja a szentség fogalmát: látható jel és láthatatlan kegyelem együttes valósága.³⁴ Szilárdan állítja a szentségek hetes számát, megnevezi a karaktert adó szentségeket. Ezután a 3–9. fejezetekben

---

²⁹ NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 1^r.

³⁰ Idézi az együtt növekvő konkolyról és búzáról szóló (Mt 13,24–30), valamint a hamis prófétákat báránybőrbe bújtt farkasokhoz hasonlító (Mt 7,15–23) jézusi példabeszédeket, valamint a magukat a világosság angyalának tettető álapostolokról író Pált (2Kor 11,13–15).

³¹ Vö. Mt 16,18.

³² NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 3^v.

³³ Uo. fol. 4^v.

³⁴ „Sacramentum autem invisibilis Dei gratiae externum quoddam, et visibile signum esse colligitur...” Lásd NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 5^v.

egymás után következnek a hét szentség részletes kifejtése. A keresztségnél az alapvető ismeretek mellett kitér a szükségkeresztség eseteire, és elismeri, hogy a szabályosan végrehajtott keresztség (még a zsidótól, pogánytól, eretnektől vagy skizmatikustól kapott is) üdvösségre szolgál, azaz érvényes. A kitétel itt nyilván a protestáns keresztelesek esetleges érvénytelenségével kapcsolatos kérteltek tisztázását szolgálta. A fejezet végén gyakorlati tanácsokat ad a kereszttapák számára, figyelmeztet, hogy megbízatásuk elsősorban a frissen kereszttelt hitbeli növekedésének segítése. A bérmlás szentségénél a leendő bérmasztölket is emlékezteti az egyházi előírásokra. Az Eucharisztiaával kapcsolatban figyelemreméltó, hogy nem mulasztja el használni az átlényegül kifejezést („ut patres appellarunt, transsubstantietur”),³⁵ amely csak a trienti zsinat dogmatikus definíciójától fogva normatív.³⁶ A bűnbánat szentségéhez három lényegi dolgot követel meg: a megtérést (*conversio mentis*), a bűnvallást (*confessio*) és az elégtételt (*satisfactio*), ugyanakkor külön kitér – talán szintén a trienti kánonok tárgyalásmódját követve – a megtéréshez szükséges bűnbánatra (*contritio*).³⁷ Az egyházi rendnél külön alfejezet szól a papi bűnökről (*De malo presbytero*). Figyelmeztet, hogy mivel a papi karakter mindig megmarad a lélekben, a jóknak dicsőségükre szolgál a mennyben, a rosszaknak viszont kárukra válik a pokolban. A szentségek érvényessége ugyanakkor nem függ a kiszolgáltató erkölcsi minőségétől.³⁸ Ezen alapelvek ismételt hangoztatására nagy szükség volt az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben vázolt helyzet ismeretében. A házasság szentségének kifejtése (*De matrimonii sacramento*) a szentségi jelleg bizonyításával kezdődik,³⁹ majd hosszas kitérőket tesz a tisztasági fogadalomról és az özvegyi állapotról, végül – a znióváljai zsinathoz hasonlóan – itt kerül elő a papi rendet felvettek nőtlenégi kötelezettsége. Nem megy el érzéketlenül a probléma mellett csupán biblikus példák és patrisztikus idézetek felsorolásával. Elismeri a kísértések nehézségét, erejét. Pálra hivatkozik, aki tövissel a testében az Úrhoz kiáltott, és csak az isteni válasz nyugtatta meg: „Elég neked az én kegyelmem. Mert az erő a gyöngeségekben nyilvánul meg a maga teljesség-

---

³⁵ Uo. fol. 17^r.

³⁶ DH 1642.

³⁷ Vö. DH 1676–1678.

³⁸ „Sacramenta tamen ipsa [...] non pendent ex bonitate aut malitia sacerdotis administrantis.” Lásd NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 28^r.

³⁹ Hivatkozik Krisztus és az egyház közötti szeretetkapcsolat és a házasfelek közötti kötelék páli párhuzamára (Ef 5,21–33), valamint egy másik páli igehelyre (1Tessz 4,1–12).

gében”.⁴⁰ Kijelenti, hogy a protestáns vélekedés téves, csak a katolikus egyház („extra quam nulla est salus”⁴¹) fegyelmi szabályozása jogos, így „mindenki tudjon róla, hogy bűnös dolog papoknak feleséget venni magukhoz”.⁴² Az utolsó kenetről szólva (*De extremae unctionis sacramento*) a biblikus megalapozás után gyakorlati kérdések kerülnek elő (pl. mikor kell valakinek kiszolgáltatni a szentséget). A szentségtani rész végén Stanisław Hosius kommentárjait ajánlja azok számára, akiknek a kifejtés nem volt kellően részletes. Nem annyira azért, mert a hitnek további, racionális magyarázatát találhatják bennük, hanem mert segítségükkel tévtanításait megcáfolhatják.⁴³

A szentségek után a hit és megigazulás kérdését veszi elő (*De prima atque secunda iustificatione, De fide iustificante*), majd kitér a jócselekedetekre és azok értékére (*De bonis operibus eorumque merito*). E három fejezet nyilvánvalóan Luther megigazulásról szóló tanának kritikája, bár vitapartnerének nevét elhallgatja. A jócselekedetek védelmével kiáll a katolikus erkölcs értelmessége mellett.

A katolikus hitelemzés általános egyháztannal (*De Ecclesia*), a hagyomány és a mögötte álló tekintély témájával (*De traditionibus et earumque autoritate*) folytatódik. Az egyházat Noé bárkájához hasonlítja, amelyen kívül nincs meg Isten tiszta Igéje („purum Dei Verbum”), sem annak érzékeny megértése („sanus eius intellectus”), sem pedig a szentségek helyes használata („verus usus sacramentorum”).⁴⁴ Lényeges jegyei az egység, a szentség, a katolicitás és az apostoliság; a Péterre bízott pásztori feladatot a pápautódok folytatják. A közösség mint Krisztus jegyese a Szentlélek vezetése alatt áll, ezért maga az egyház egészen tévedhetetlen („infallibilis”), a Szentírás helyes értelmezését magának tartja fenn.

Ezek után következnek a gyakorlati egyházi élet előírásai (liturgikus és egyéb szabályozások). Az utóbbi a könyv legnagyobb tematikus egysége, felöleli a 15–37. fejezeteket.

A *De ceremoniis Ecclesiae* című fejezetben az egyházi szertartások szükségességének teológiai magyarázatát adja: mindannyian vándorok vagyunk a küzdő Egyházban, ám e vándorlás helyéről az örök haza örömébe átmenni nem

⁴⁰ 2Kor 12,9. A bibliai idézetek forrása: *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.

⁴¹ NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 34^v.

⁴² „Nefas igitur unusquisque esse sciat, sacerdotibus uxores ducere.” Lásd uo.

⁴³ Uo. fol. 37^v.

⁴⁴ Uo. fol. 49^r.

könnyű; ehhez segítenek hozzá az egyház szertartásai, amelyek „kézen fogva” vezetnek minket az érzékelhetőkön át („per sensibilia”) a megérthetőkig („ad intelligibilia”), a láthatókon át („per visibilia”) az örök és láthatatlan valóságokig („ad invisibilia et aeterna”).⁴⁵ Ezt követően részletesen kifejti a nagyböjti hamvazás és a virágvasárnapi körmenet mély, szimbolikus értelmét. A fejezet végén megemlíti, hogy a római katolikus egyház apostolokra épülő (liturgikus) hagyományát, közelebbről pedig annak az esztergomi egyházban szokásos formáját minden alárendeltje követni tartozik.

A szentmiseáldozatról szóló fejezetben (*De missae sacrificio*) két gyakorlati előírás olvasható. Oláh a visszaélések miatt egyrészt megerősíti, hogy a celebráció nyelve kizárólagosan a latin.⁴⁶ Másrészt rendelkezik az egyházi énekekről: csak azokat a népnyelvű vagy latin énekeket szabad a szentmisén énekelni, amelyek legalább száz évesek és az érsekelődök jóváhagyták őket, vagy amelyeket majd ő maga fog engedélyezni.⁴⁷ Óv attól, hogy újabb keletű, protestáns meggyőződéssel íródott énekeket használjanak, amelyek a népet holmi kegyesség címén („sub specie pietatis”) hitbéli tévedésbe taszíthatják. Hozzáteszi, hogy e fájdalmas jelenséget számos helyen tapasztalta.⁴⁸

Kifejti a szentek segítségül hívásának teológiai alapjait (*De invocatione sanctorum*) és a képi ábrázolások hasznát (*De imaginibus Christi et sanctorum*). Rámutat arra, hogy a megdicsőült szentekhez szóló imák és litániák, amelyeket a Szentlélek tanított az egyháznak, mindig Krisztushoz kapcsolódva értendők, azaz a szentektől közbenjárást kérnek. (Erre bátorít is minden hívőt az egyházmegyében.) E teológiai alapigazságot másutt úgy fogalmazza meg, hogy a szenteket nem a megváltás közvetítőiként – az ugyanis egyedül Krisztus –, hanem közbenjáróiként hívjuk segítségül.⁴⁹ Szűz Mária kiemelt jelentőségű a szentek között.

---

⁴⁵ Uo. fol. 74^r.

⁴⁶ Uo. fol. 79^r. Bár az eredeti megfogalmazásban a *sermo* szó szerepel („Latino sermone celebratur”), a szabályozás valószínűleg nem érintette a prédikációt, amely a latinul nem tudó hívek számára legtöbbször népnyelven (is) hangzott.

⁴⁷ A rendelkezés magyar zenetörténeti jelentőséggel bír, lásd PAPP GÉZA: Egyházi népének. Általános jellemzés; A népének helye a liturgiában, in Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete*, 2. kötet, 1451–1686, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 161.

⁴⁸ NICOLAUS OLAHUS: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita etc.*, i. m., fol. 79^r.

⁴⁹ „Sancti Dei tamquam intercessionis, non redemptionis mediatores invocantur.” Lásd uo. fol. 111^r.

A protestáns hitelvekkel való polémiában szükséges volt tisztázni a halottakért való imádság lehetőségét és a tisztulás állapotának értelmezését, erről szól a következő fejezet (*De orationibus pro defunctis et igne Purgatorii*).

A templom- és oltárszentelést taglaló részben (*De consecratione ecclesiarum et altarium*) az újonnan épített vagy helyreállított templomok és oltárok nemcsak olajjal és a szokásos esztergomi gyakorlatnak megfelelő szertartással való felszentelését szükségesnek tartja; ezekre ő maga, illetve szuffragáneos püspöke jogosult. Amíg erre nincs mód, hordozható oltárkö használatát írja elő.

Az eretnekek könyveivel kapcsolatban (*De libris haereticorum*) szigorúan jár el: a teológiában tanulatlan híveknek kiközösítés terhe alatt tilos volt olvasni, maguknál tartani ilyen iratot. Akinél mégis volt, rövid időn belül be kellett szolgáltatnia az illetékes főesperesnek. A rendelet tényleg nagyon szigorú, mert a kiközösítés feloldása a pápának volt fenntartva. Ugyanilyen büntetés alá esett mindaz, aki érseki engedély nélkül valamely teológiai munkát népnyelvű fordításban közreadott vagy nyilvánosan magyarázott.

A papok életéről és tisztességéről (*De vita et honestate clericorum*) szóló fejezetben újra összefoglalást nyernek a papi élet valódi erényei: a kiművelt prédikáció, az egy szín alatti áldoztatás, a templom gondozása, az erkölcsökre való ügyelés, a nőtlenség, a józanság, a mértékletesség (pl. szerencsejátékoktól való tartózkodás), a nepotizmus és a simónia elutasítása, a gondozott megjelenés (szakáll lenyírása, tonzúra, illő papi öltözködés). Ebben és a következő fejezetben erőteljesen tükröződnek a znióváraljai zsinat pontjai. További fontos papi előírások: plébánián lakás, katolikus prédikációs irodalom olvasása (Luther, Brenz, Philippus [Melanchton?], Kálvin elutasítása), az Oltáriszentség megfelelő gondozása, fülgyónások hallgatása, a püspök tisztelete, az eretnekek megintése, esztergomi liturgikus könyvek használata, a zsoltószó kánoni óráinak hűségese imádkozása, a szentségek gondos kiszolgáltatása, a házasságok előre hirdetése stb. (*De officiis publico ministrorum ecclesiae*).

A nagyszombati káptalani iskola (1554) és a főiskola (1558) megalapítása után Oláh Miklós szükségét érezte, hogy az alacsonyabb rangú plébániai iskolák – például az egy tanítóval működő falusi iskolák – működésének is irányt szabjon. Ezért került a papi feladatokat felsoroló rész után a tanári hivatásról szóló fejezet (*De ludi literarii magistris*). A tanító dolga az elemi ismeretek (írás, olvasás, lehetőség szerint ének) oktatásán túl a diákok egyházas lelkiületre, az előjárók iránti engedelmességre, fegyelemre nevelése. A tanulók számára előírás, hogy tudják az apostoli hitvallást, a Miatyánkot, az Úrangyalát, a Salve Reginát, a dekalógust, az asztali áldás szövegét fejből, katolikus magyarázatokat ismerjék és kérdés esetén azokat szabatos formában elő is tudják adni.

A hittani alapismeretek forrása a jezsuiták kis katekizmusa („parvum tamen catechismus Societatis Iesu”⁵⁰) vagy más alkalmas katolikus katekizmus a főesperes jóváhagyásával. A katekizmus teljes részletességű kifejtését („plenam vero catechismi doctrinam”⁵¹) ugyanakkor meg kell hagyni az egyházi előjáróknak. Az iskoláktól gondosan távol kell tartani mindenfajta lutheránus vagy más protestáns iratot, katekizmust vagy éneket. Az iskolai oktatás ellenőrzését a plébánosra bízta.

A szentek ünnepeinek szabályozása (*De celebratione festivitatum sanctorum*), a temetésekkel kapcsolatos előírások (*De sepulturis*), a tized (*De decimis*), valamint az egyházi cenzúra és a kiközösítés (*De censura et sententia excommunicationis*) részletei után a szent rendekre bocsátandók tulajdonságairól szól (*Quales sint promovendi ad sacros ordines*). Felszólítja az ordináriusokat és a többi illetékes előljárót, hogy a kisebb rendekhez engedés előtt is gondosan meg kell vizsgálni a szentelendőket („investigandum est diligenter”⁵²) az esetleges jogi és emberi akadályokkal kapcsolatban. Az illetékeseknek felfüggesztés terhe alatt tilos bárminemű adományt elfogadni mindeközben („sciant se de facto esse suspensos”).⁵³

A papság életére nézve jelentős rendeletet tartalmaz a *De poenis non residentium in beneficiis* című fejezet. Az érsek ünnepélyes stílusban hirdeti ki („statuimus”),⁵⁴ hogy az egyházi javadalommal bírók kötelesek azon a helyen tartózkodni, és a lelkipásztori feladatokat személyesen ott ellátni, ahonnan a megélhetésüket kapják. A zsinati kihirdetéstől számítva három hónap áll rendelkezésre, hogy minden javadalmas alkalmazkodjon az új helyzethez. Továbbá az érsek tudta és beleegyezése nélkül tilos egy hónapnál nagyobb időtartamra világi megbízatást vállalni, illetve a szolgálati helyet elhagyni. A szigorú intézkedés különösnek tűnik attól az érsektől, aki korábbi életében elég sokat járt a javadalmától távol, és főképp világi ügyek intézésében fáradt. Úgy tűnik 1560-ra már maga is érzékelte e gyakorlat visszásságát, ezért az egész egyházmegye számára fontosnak tartotta előírni a helyben lakást. Természetesen az érsekségen szolgálókra és más egyházi feladatok miatt távollévőkre a kötelezettség enyhébb módon vonatkozott.

---

⁵⁰ Uo. fol. 108^v.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. fol. 116^v.

⁵³ Uo. fol. 117^r.

⁵⁴ Uo. fol. 118^v.

Az egyházi javakkal kapcsolatos túlkapásokat helyteleníti (*De usurpatoribus iurium, rerum, bonorum et proventuum ecclesiarum*), és előírja az egyháziak számára az esztergomi érseki bírósághoz („sede nostra ecclesiastica”⁵⁵) fordulást peres ügyekben (*De violatoribus iurisdictionis ecclesiae Strigoniensis*). Részletesen szabályozza a káptalanok liturgikus feladatait, a nyilvános jogszolgáltatás módját (a hiteleshelyi működést) és a plébánosi vizitációk⁵⁶ rendjét (*De officiis personatum et beneficiatorum archiepiscopalis ecclesiae nostrae Strigoniensis, ac abbatum et praepositum tam saecularium quam regularium*). Kitér a káptalanok fegyelmi kérdéseire, buzdítja a különféle tagokat a hűséges megjelenésre és a hibák kijavítására. Mindenki köteles volt a nagymisére a Kyrie befejezése előtt, a vesperásra pedig az első zsoltár vége előtt megérkezni. A matutínium és a többi kánoni óra közös elénéklésére a szokásban lévő tizenkét prebendáriust (helyettest) alkalmasnak tartja, a kanonokoknak azonban büntetés terhe alatt kötelező az alapítványi miséket gondosan elvégezni. Kitér a protestánsok által végzett (laikus) szentelések érvénytelenségére.

Atyai szavakkal figyelmezteti a szerzeteseket (*De monachis et religiosis*) hivatásuk mibenlétére, ugyanakkor inti mindazokat, akik a monostorok tulajdonát kisajátították, hogy azt haladéktalanul szolgáltatassák vissza. A koldulórendi szerzetesek számára érseki engedélyhez köti az egyes plébániákon való alkalmi lelkipásztori szolgálatot. A végrendelkezésre vonatkozó szabályok (*De testamentis*) után részletesen felsorolja a pápának és a püspököknek fenntartott bűnöket (*De casibus papalibus et episcopalibus*), a papság számára pedig megfelelő gyóntatási segédletet ajánl.⁵⁷ A főegyházmegye liturgikus naptára (*De festis diebus colendis*) zárja a kötetet.

Az 1560-as nagyszombati zsinat az esztergomi egyházmegye és végső soron az egész magyar egyház megújulása érdekében végzett tevékenység kiindulópontjává lett. A kinyomtatott zsinati konstitúciók e reformprogram teológiai igényes, részletes, ugyanakkor gyakorlati szabályokkal és rendelkezésekkel kiegészített megfogalmazása.⁵⁸ Valódi kézikönyvként kerülhetett a lelkipász-

---

⁵⁵ Uo. fol. 121^v.

⁵⁶ Ezek célja – a szöveg szerint – elsősorban a plébánosok alá tartozó iskolák látogatása és a protestáns befolyástól való távoltartása, ahogy arról fentebb, a tanárok feladatainál már szó esett.

⁵⁷ Egyrészt a bécsi jezsuiták által nyomtatott, közkézen forgó *Directorium confessionis*-t, másrészt Nicolaus de Plove *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus* című kézikönyvét.

⁵⁸ Szinnyi József irodalomtörténetében – és számos, az ő munkáját idéző későbbi írásban – felbukkan egy Oláhnak tulajdonított, de ma pontosan nem azonosítható, a fentebb

torok kezébe. A mű jelentőségét mutatja, hogy első kiadása után egy évvel újra kinyomtatták Hofhalternél, azaz létezik a könyvnek egy 1561-es, bővített jegyzetapparátussal ellátott második kiadása.⁵⁹ Ugyanakkor a határozatokban megfogalmazott, kissé idealizált egyházkép a valós helyzettől nagyon távol állt, ezért a következő években további erőfeszítéseket igénylő munka várt az érsekre és a reformban vele együttműködő egyházi előljárókra.

d) Ordo et ritus (1560)

A breviárium és a teológiai szakmunkák után a lelkipásztorkodó papság gyakran használt szertartáskönyvét, az esztergomi rituálét jelentette meg Oláh Miklós *Ordo et ritus* címmel a bécsi jezsuitáknál.⁶⁰ Az 1560-as kiadású kötet előszavában az érsek megemlíti a hitújítók által az egyházba behozott tévedések nagy számát, amelyek következtében a hagyomány által mindaddig megőrzött szertartásokat elhanyagolták. A frissen kiadott rituálét kötelező érvénnyel vezette be, felszólít a korábban önhatalmúlág megváltoztatott szertartások elvetésére és a könyvben leírtaknak megfelelő celebrációra („hunc modis omnibus retineatis sub excommunicationis latae sententiae poena”).

A rituále – a könyvműfaj hagyományának megfelelően – a víz és a só megáldásával kezdődik, majd a házassági szertartás különféle szövegei következnek. Ezután a keresztelés, a betegek megkenése (*ad inungendum infirmos*), a lélekajánlás (*commendatio animae*) és a temetés szertartásait közli. A következő nagyobb egység tulajdonképpen egy benedikcionále, azaz különféle alkalmak-

---

elemzett zsinati dokumentummal rokonítható nyomtatvány. Szinnyi szerint 1560-ban Nagyszombatban nyomtatták *Instructio pastoralis ad clerum* címmel. A hivatkozásban az első hiba ott található, hogy 1560-ban még nem működött nyomda Nagyszombatban, Oláh Miklós könyveit az említett bécsi nyomdászoknál rendelte meg. A szóban forgó mű általános címe utalhat akár az 1560-as zsinati konstitúciókra is, azaz vélhetően a két mű valójában egy. Lásd SZINNYI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*, 9. kötet, Hornyánszky, Budapest, 1903, 1271. col.

⁵⁹ Egy 1561-es, második kiadású példány (Berlin, Staatsbibliothek, Cz 17160) digitális változata: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN733826369&LOGID=LOG_0001 [2015. 09.22]. E példány Leonhard von Harrach rohraui báró tulajdona volt, aki dedikálva kapta Oláh Miklóstól. Vö. RMK III. 484.

⁶⁰ A rituále teljes címe: *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, quibus parochi et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent. Viennae Austriae in aedibus Collegii Caesarei Societatis Iesu. Anno MDLX*. Digitálisan letölthető példánya (München, Bayerische Staatsbibliothek, ESIG/4 Liturg. 489): <http://daten.digital-sammlungen.de/0007/bsb00078869/images/index.html> [2015. 09. 22.].

kor és kérésekre adott áldások gyűjteménye a liturgikus idő rendjében. A ház megáldásának szertartása után egy rövid valláserkölcsi összefoglalót találunk, amely szükség esetén pótolhatta a gyóntatási direktóriumot is. A bűnök és erények számbavétele után kezdődnek az egyházi év sajátos, általában valamilyen processziót (vonulást) magába foglaló szertartásai. E szokások leírását – bár szövegeik benne szerepeltek a misekönyvben – célszerű volt megismételni a rituáléban, hiszen ezt a kisebb méretű kötetet szükség esetén az asszisztencia vagy akár a maga a pap könnyedén magával vihetette. Az itt közölt szertartások: a gyertyák megáldása Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén, a hamvazószerdai hamuszenteles, a virágvasárnapi nagyprocesszió, a nagycsütörtöki lábmossa, a nagypénteki keresztbehozatal, a nagyszombati tűzmegeáldás és a keresztkütszenteles. Az esztergomi egyházmegye munkaszünettel járó és megtartandó ünnepeinek felsorolásával zárul a kötet.

e) A Canisius-féle kis katekizmus Telegdi Miklós fordításában (1562)

Az 1560-as zsinati határozatgyűjtemény a hittan iskolai oktatásához ajánlotta a tanítók számára Canisius Szent Péter kis katekizmusát. A jezsuita szerző 1558-ban Kölnben megjelentetett latin nyelvű katekizmusát (*Parvus Catechismus Catholicorum*) Luther hasonló című (*Parvus Catechismus pro Pueris in Schola*) munkájára válaszul írta. Canisius művét a nagyszombati iskola tanára, Telegdi Miklós magyarra fordította, és Oláh Miklós támogatásával Raphael Hoffhalternél 1562-ben ki is nyomtatták *Az kereszténységnek fundamentomiról való rövid könyvecske* címmel.⁶¹ A megjelentetésre bizonyára ösztönzőleg hatott, hogy Ferdinánd király 1560. december 10-én az egész Német–Római Birodalomban bevezette a Canisius-féle katekizmust.⁶²

A könyv Hoffhalter (magyarra fordított) előszavával kezdődik: leendő olvasóihoz, a „keresztény tanuló gyermekek”-hez szól, és gyakori olvasásra int. Oláh Miklóst, a megrendelőt „kegyelmes és tisztelendő uram”-nak nevezi, és az előszó végén az olvasó imádságát kéri érte, hogy tovább „taníthassa, igaz-

---

⁶¹ A könyv eredeti címe: *Az kereszténységnek fundamentomiról való rövid könyvecske. Ki az Szent irasnac külömb külömb beleiből, keres es feleles keppen irattatot es Telegdi Miklos mester által, Deac nyelwéből Magyar nyelwre forditatot.* Az eredeti nyomtatvány egyetlen fennmaradt példánya: Basel, Universitätsbibliothek – Hauptbibliothek, FO XI 1:3. A nyomtatvány reprint kiadását bőséges jegyzettel és kortörténeti összefoglalóval Szilády Áron jelentette meg 1884-ben a Franklin Társulatnál.

⁶² Lásd MÉSZÁROS ISTVÁN et al.: *Katekizmus*, in Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 6. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 316.

gathassa minden jóra az őalatta való népet” a Szentháromság dicséretére.⁶³ Telegdi Miklós saját előszavát már kifejezetten a „nagyszombati tanuló deák gyermekeknek” írja.⁶⁴ Itt megnevezi Canisiust mint az eredeti munka szerzőjét, és elárulja, hogy a fordítás azok számára készült, akik a latin nyelvben még járatlanok, hogy a hitbéli ismeretek elsajátításával „nemcsak test szerint, hanem lélek szerint is”⁶⁵ megmaradhassanak a Krisztus Jézus keresztény anyaszentegyházának kebelében.

A mű szerkezete – szemben az 1560-as zsinati határozatgyűjteményével – a szó szoros értelmében katekizmus, tehát kátészerűen, kérdés–felelet párokban veszi sorra a katolikus hitigazságokat. Öt főbb téma köré rendezi a kifejtendő kérdéseket: hit, reménység, szeretet, az anyaszentegyház szentségei és a keresztény igazság tisztjeiről. A hitről szóló részben pontról pontra magyarázza a niceai–konstantinápolyi hitvallást és definiálja az anyaszentegyházat. Igyekszik a gyermekeknek világos képet adni az egyháztól elszakadt egyes csoportokról: 1. zsidók és pogányok, 2. eretnekek, 3. skizmatikusok, 4. kiközösítettek. A fejezet vége a katolikus egyházhoz való tartozás súlyára figyelmeztet: „Mert valaki Anyaszentegyházat nem hallgatja, úgy tartsad azt (Krisztus mondja), mint egy pogányt és közönséges bűnöst. Innét vagy, hogy valaki Anyaszentegyházat úgy nem hallgatja, mint Anyját, Atyja annak nem lészen az Isten.”⁶⁶ A reménységről szóló részben előbb a Miatyánk, majd az Üdvözlégy kifejtése következik. A protestáns kritika miatt fontos volt megjegyezni, hogy az Üdvözlégyek ismételtetése pontosan miért történik:

„Mi haszna vagy ennek ez üdvözlételnek? Szeplőtelen Szűz Máriának és a mi Urunk, Jézus Krisztusnak megtestesülésének emlékeztetét juttatja eszünkbe. Továbbá int arra, hogy Szűz Máriának kedvét és az ő szent Fiánál értünk való esedezését engeszteljük magunknak.”⁶⁷

A szeretetről szóló, harmadik rész az erkölcsi kérdéseké: a Tíz parancsolat magyarázata után az anyaszentegyház öt parancsolatát veszi sorra. A szentségeket tárgyaló negyedik részben a legnagyobb hangsúlyt a bűnbánat szentsége, az Oltáriszentség és az egyházi rend kapja. A negyedik rész címe *(Az keresztényi*

---

⁶³ [CANISIUS SZENT PÉTER:] *Az kereszténységnek fundamentomiról*, Franklin Társulat, Budapest, 1884, 3–5., reprint kiadás. (ford. Telegdi Miklós)

⁶⁴ Uo. 7–11.

⁶⁵ Uo. 11.

⁶⁶ Uo. 30.

⁶⁷ Lásd CANISIUS SZENT PÉTER: i. m., 39.

igazságnak tisztjeiről) a mai olvasónak keveset árul el a tartalomról, valójában a bűnös és jócselekedetek mibenlétéről van itt szó. A bűnök hagyományos kategorizálása akár lelkitükörként is használható volt, míg a jócselekedetek között újra említésre kerülnek az imádság, a böjt, az irgalmasság testi-lelki cselekedetei. Ez utóbbihoz kapcsolódik a gyermekeknek szánt kegyelemtani összefoglaló (a Szentlélek ajándékai és gyümölcsei, a nyolc boldogság és az evangéliumi tanácsok).

A zárszóban újabb, a protestáns hithirdetőkkel, a formálódó keresztény felekezetek egyes vezetőivel szemben megfogalmazott intelem olvasható:

„Nem új hit ez, akire mi tégedet tanítunk. Nem az tegnap előtt találtatott Evangéliumot hirdetjük. Nem Vittembergából, sem Tübingiából, sem Augustából, sem Genuából támadott tudományt hozunk teneked, hanem az szent Péter hitét, [...] azon kérünk, hogy mind végig abba’ maradj meg, és azokat eltávoztasd, kik e tudomáynak kívüle járván szakadást szerzenek.”⁶⁸

4. ÉRTÉKELÉS

Oláh Miklós egyházkormányzati intézkedései és teológiájának a megrendelésére nyomtatott könyvekben feltáruló elemei egyaránt arra mutatnak, hogy esztergomi érsekként helyesen ismerte fel az idők jeleit. Az alapvető fontosságú 1560-as nagyszombati zsinat konstitúcióiban a *Tridentinum* szellemisége tükröződik. Megértette, hogy a papságot belsőleg kell átalakítania, ahhoz viszont nem elég a hatalmi szó. Az újabb papi nemzedékek megfelelő képzését látta jövőbe mutató útnak, kiemelten támogatta a szolgálatra készülőket és a tehetséges fiatal klerikusokat külföldi tanulmányaikban is. Az egyházmegyei zsinatokat és a kánoni vizitációt sikerült a megújulás eszközévé avatnia. Számos kudarcot kellett ugyanakkor megélnie reformjai végrehajtásakor: papsága esetenként konok ellenállása, az uralkodóval való nézetkülönbség, a jezsuita rend letelepedésének kezdeti nehézségei mind hozzájárultak ahhoz, hogy bölcs, tapasztalt főpappá érjen. Korábbi életszakaszai, Németalföldön eltöltött évei és későbbi politikai tevékenysége, a császári udvarban szerzett ismeretségei, kiterjedt kapcsolatrendszere sem csak abból a szempontból ítéltethők meg,

---

⁶⁸ CANISIUS SZENT PÉTER: i. m., 100–102.

hogy azok mennyire vonták el hazai lelkipásztori teendőitől. A magyar katolikus egyház holtpontról való kimozdításához, a megújulás hatékony munkálásához épp arra a nemzetközi látószögre volt szükség, amelyet korábban szerzett, és amely szinte egyedülálló volt itthon. Püspökelődeitől vagy püspöktársaitól nem várhatott szellemi iránymutatást. Stanisław Hosius, Johann Faber és mások tapasztalatából, tudásából kellett merítenie ahhoz, hogy a hazai megújulás előmozdítója lehessen. A külföldi egyházi események ismerete továbbá – a vele szemben megfogalmazott protestáns kritika ellenére – megóvta a szélsőségektől.

Közvetlen utóda, Verancsics Antal – bár életmódját tekintve nem volt egészen feddhetetlen – igyekezett a megkezdett reformok folytatójaként fellépni.⁶⁹ Rövid érseksége alatt mégsem tudta az eseményeket elődjéhez hasonlóan kézben tartani, 1573-ban bekövetkezett halála után pedig 23 évre érsek nélkül maradt az ország. Ez idő tájt Telegdi Miklós adminisztrátori jogkörben igazgatta az egyházmegyét, de minthogy elődeinél lényegesen kisebb politikai befolyással rendelkezett, nem folytathatta szándékai szerint Oláh Miklós művét. Jelentős érdeme ugyanakkor, hogy 1577-ben Nagyszombatban a bécsi jezsuitáktól vásárolt betűkészlettel megalapította az egykor Oláh Miklós által megálmodott könyvnyomdát. E műhelyből a magyar nyelvű katolikus prédikációs irodalom remekei láttak napvilágot.

Oláh Miklós halálával egy kiváló műveltségű, szilárdan katolikus, tetterős főpapi egyéniség távozott a magyar egyház éléről, akihez hasonló jelentőségű csak a XVII. század elején került újra az esztergomi érseki székbe. Előbb Forgách Ferenc, majd Pázmány Péter voltak azok a püspökök, akik az egyház – papok és hívek – lelki megújítását hatékonyan előmozdíthatták.

Pázmány Péter és Oláh Miklós érseki tevékenysége közti párhuzam részleteinek mélyebb elemzése további kutatási feladat marad. Pázmány nagy hatású, 1630-as nagyszombati zsinatával összemérhető jelentőségű volt Oláh 1560-as, ugyancsak Nagyszombatban tartott zsinata, mindkettő a saját korában programadónak bizonyult, és tartalmukat tekintve is egy irányba mutattak. Kérdés egyelőre, hogy a két egyházfő gondolatai között lévő kapcsolat pontosan honnan ered. Csak azzal indokolható-e, hogy mindketten mélyen benne voltak az egyház vérkeringésében, tehát szükségszerűen adtak az egyes problémákra hasonló választ, vagy pedig kimutatható valamilyen közvetlen inspiráció. Pázmány fennmaradt írásaiban, levelezésében érdemes lenne e szellemi kapcsolat

---

⁶⁹ Lásd LAKATOS ADÉL: Verancsics Antal, in Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek. 1001–2003*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 266–267.

írást nyomain felgyűjteni. Az Oláh Miklós megrendelésére nyomtatott könyvek a XVII. század elején még könnyen hozzáférhetőek voltak, tehát Pázmány vélhetően olvasta azokat. Figyelemre méltó továbbá, hogy Oláh egykori „felfedezettje”, érseki titkára, Istvánffy Miklós később elismert történétíróként Pázmány kérésére foglalta össze a hazai reformáció történetét (*De ortu et progressu haeresis in Hungaria*), majd később ugyancsak az ő ösztönzésére írta meg Magyarország történetét 1490-től 1606-ig (*Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*).⁷⁰

Oláh életének további dokumentumai is értelmezésre várnak. Brüsszeli időszaka utáni leveleinek közreadásra egyelőre nem történt meg, valamint a magyar és a külföldi levéltárak őriznek még számos kiadatlan dokumentumot (rendeleteket, jegyzőkönyveket, okleveleket stb.), amelyek újabb részletekkel gazdagíthatnák érseki működésének történetét. Oláh könyvtárából előkerülő újabb kötetek szintén segíthetik reformjai – és közelebbről az 1560-as zsinati „alapprogram” – forrásainak meghatározását. A levelezés mellett a könyvadományozások gazdagíthatják további részletekkel Oláh kiterjedt politikai, kulturális és egyházi kapcsolatrendszerét, segítségükkel fokozatosan meghatározhatók azok a személyek, akikkel az érsek párbeszédben állt. Végül Oláh személyes motivációiról nagyon kevés tényszerű ismerettel rendelkezünk. Főpapi feladataiban már bizonyosan mély meggyőződés vezette, máskülönben nem lett volna képes vállalni a gyakran népszerűtlen és részéről is áldozattal járó intézkedések terhét. Ez utóbbiakkal kapcsolatban a róla szóló történetírás jórészt hallgat. Oláh Miklós gazdag személyisége tehát még hosszú időre feladattal látja el a magyar egyháztörténelem kutatóit.

---

⁷⁰ Vö. NAGY GÁBOR: Irreperunt. Istvánffy Miklós levele Pázmány Péterhez a hitújítás magyarországi kezdeteiről, *Gesta* 6 (2006/1) 85–90.